

Фицик Ігор Дмитрович

Докторант кафедри історії України Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

МЕНТАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ СОЦІАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ ШЛЯХТИ (КІН. XVIII – ПОЧ. XIX СТ.)

У статті розглянуто питання збереження ментальності польської шляхти – провідної заможної версти української Наддніпрянщини – за умови зміни її майнового й соціального статусу у зв'язку з входженням Правобережної України до складу Російської імперії після поділів Речі Посполитої в др. пол. XVIII ст. Також вказано на використані російською владою способи й методи, спрямовані на декласацію й денационалізацію поляків. Крім того, з'ясовано роль і значення католицької церкви й освітніх закладів у боротьбі проти русифікації польського населення загалом і польської шляхти зокрема.

Ключові слова: Річ Посполита, Російська імперія, Наддніпрянська Україна, шляхта, ментальність, соціальна самобутність.

Етнічна й етносоціальна палітра Правобережної України кін. XVIII – поч. XIX ст. формувалась упродовж досить тривалого періоду насамперед у результаті еміграційних, міграційних, етнічних та демографічних процесів, що суттєво впливали й кардинально змінювали біосоціальну будову українських теренів [13]. Разом із тим спрямованість та інтенсивність цих процесів залежала від багатьох чинників: природних, соціальних, політичних, ідеологічних, економічних, навіть військових, до котрих належали геополітичні зміни, економічні кризи, воєнні кампанії, дискримінаційна внутрішня політика тих держав, котрі інкорпорували українські території.

При цьому серед пріоритетних проблем етнополітологічного й історичного дослідження щодо національних меншин, котрі населяли територію Правобережжя, провідна роль належить саме польському етносу,

що обумовлено історично. Однак саме в окреслений хронологічний відрізок відбулися суттєві зміни, насамперед мова йде про поділи Речі Посполитої й остаточне входження Наддніпрянської України до складу Російської імперії, що не могли не вплинути на становище польської шляхти.

У зв'язку з цим маємо на меті з'ясувати, чи змінився за нових політичних умов майновий і соціальний статус шляхти; виявити відсутність або наявність ментальних імперативів у свідомості панівної верстви населення Наддніпрянщини; вказати на способи й методи декласації й денаціоналізації поляків російською владою; підкреслити роль і значення католицької церкви й освітніх закладів у боротьбі проти русифікації польського населення загалом і польської шляхти зокрема.

У царині вивчення історії Правобережної України, особливо що стосується польського шляхетства, варто назвати як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед останніх пальма першості належить напрацюванням французького історика Даніеля Бовуа [5 – 8], роботи якого містять цікавий фактологічний та аналітичний матеріал і написані на широкій джерельній та історіографічній базі.

Такі українські вчені, як М. Бармак [3 – 4] і В. Шандра [26 – 28] у своїх працях приділили увагу механізмам управління російською імперською адміністрацією Правобережною Україною наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Процеси інкорпорації правобережних губерній й становище шляхти досліджують Ю. Войтенко [10], Ірина й Ігор Кривошея [16 – 17], Н. Щербак [29], залучаючи для цього архівні матеріали. В. Свербигуз [22 – 23] здійснив порівняльний аналіз традицій шляхетського парламентаризму на різних історичних відтинках, простежив еволюцію та особливості взаємин між органами державної влади й місцевим дворянством українських губерній.

У книзі київських науковців С. Лисенка і Є. Чернецького [18] досліджується соціальна історія правобережної шляхти протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. Найбільше уваги приділено процесам легітимації та декласації дрібної шляхти Волині, Київщини та Поділля, російському

законодавству та урядовим заходам щодо інкорпорації цієї кількасоттисячної групи до соціальної структури Російської імперії. Монографія містить список, що конкретизує родовий склад легітимованої шляхти Правобережжя. Об'єктом вивчення Ю. Поліщука [21], О. Калакури [15] й В. Балущка [1] стали етнополітичні й етносоціальні трансформації на українських теренах та проблеми польської асиміляції, а також аспекти ментально-етнографічних особливостей поляків. Ю. Земський [12] розглядає питання генези польського націоналізму в окреслений період. При цьому на особливу увагу заслуговують і праці російського вченого Л. Горизонтова, який вказує на неможливості розв'язання «польського питання» інкорпорованих території через суперечливість заходів імперського уряду щодо інтеграції/асиміляції польського населення [11].

Питання участі волинської та подільської шляхти у дворянських депутатських зібраннях, а також їх еволюція й специфіка функціонування в ХІХ столітті вивчаються в дослідженнях В. Казначеевої [14] й О. Барвінок [2]. Разом із тим ментальні імперативи польської шляхти в контексті соціально-майнових трансформацій на тлі анексії Правобережжя Російською імперією й насадження тут власних методів управління залишаються маловивченими, що й обумовлює потребу в такому дослідженні й **актуальність** нашої статті.

Ментальність – це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, зумовлений генетикою, етнічною традицією, культурою, особливістю соціальних структур, що визначають устремління, нахили, орієнтири людей, у яких виявляються національний характер, загально визнані цінності, суспільна психологія. Тому ментальність, як справедливо зазначає Д. Бойко, є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій [9]. Так як ментальність – це не пасивний об'єкт, своєрідний наслідок сумарної дії перелічених чинників [15], а активний фактор суспільного розвитку, то проблему ментальних імперативів соціальної самобутності шляхти варто розглядати в тому числі й крізь призму геополітичних змін, що супроводжували територіальні рокировки

української Наддніпрянщини й поділи Речі Посполитої другої половини XVIII ст.

На формування ментально-географічних ознак шляхти як соціального стану Правобережної України в значній мірі вплинуло те, що тут польські шляхтичі й магнати почували себе господарями, а їхня влада була практично необмеженою. Тим паче, що на цій території поляки мешкали досить компактно, а отже, не асимілювалися під тиском/впливом кількісно переважаючої української людності, а навпаки мали змогу зберегти свої ментально-релігійні риси й активно/силоміць насаджувати їх місцевому населенню. Однак наприкінці XVIII ст. майновий і соціальний статус шляхти дещо змінився у зв'язку з політичними подіями. Окреслений період в українській і польській історії справедливо названий імперською добою.

У цей час позиції Речі Посполитої в Європі ослабли, натомість Російська імперія перетворювалася на могутню континентальну імперію. Зрештою, відбулися три поділи Речі Посполитої між Австрією, Пруссією та Росією. Другий та третій поділи безпосередньо зачепили територію України, у першу чергу – Правобережну, коли Росія зайняла обшири Брацлавського, Київського, Подільського й Волинського воєводств.

Унаслідок цього перестали існувати як автономна Україна, так і Перша Річ Посполита. Як результат, на цих обширах відбулися масштабні соціальні зрушення, що зумовили етносоціальні проблеми, аналіз котрих потрібно здійснювати в межах розгляду етнонаціонального складу населення, етноконфесійної ситуації, міграційних процесів [21].

Після приєднання Правобережжя російський царизм провів тут перепис населення, аби виявити чисельність окремих станів краю, особливо тих, котрі обкладалися подушним податком, відбували рекрутську та інші повинності, а також визначити кількість українців, євреїв, поляків та представників інших національностей, які мешкали на території краю. Для більш детального розуміння частки польського населення на теренах Російської імперії варто скористатися даними, наведеними Д. Бовуа на основі статистики, зібраної

скарбником Міністерства фінансів для Сенату. За його підрахунками, у восьми відібраних від Речі Посполитої губерніях, станом на 20 липня 1800 р., проживало 218 025 осіб чоловічої статі чиншової шляхти. Як зауважує автор, ця цифра була не остаточною й значно нижчою від реальної.

У загальній статистиці колишніх польських губерній маємо такі дані по трьох губерніях Правобережжя:

Київщина	Родовита шляхта	511
	Фільваркова шляхта	1181
	Чиншовики	40373
	Усього	42065
Волинь	Родовита шляхта	2455
	Фільваркова шляхта	2225
	Чиншовики й околична шляхта	27349
	Службова шляхта	6275
	Бояри	8
	Солтиси	103
	Татарська шляхта	33
	Усього	38448
Поділля	Власники земель і сіл	4654
	Чиншовики	46099
	Усього	50753

Як бачимо, на Правобережжі мешкало загалом 131 266 шляхтичів чоловічої статі, кількість осіб обох статей сягала близько 262 500 [7]. Отже, наприкінці XVIII ст. поляки – друга за кількістю етнічна група Правобережної України, що становила 10% від усього населення краю [19, с. 321], і в їхніх руках зосереджувалася вся політична та економічна влада.

Зрозуміло, що магнатами та католицькими священиками були майже виключно поляки, а холопами – українці. При цьому частка євреїв – 3,61%, молдаван – 0,59%, росіян – 0,11%, інших етносів – 0,02%. Природно, що така етнічна строкатість регіону впливала на етностанову структуру населення. Високопоставлений російський чиновник В. Шульгін у праці «Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838 – 1863)» описав доросійську станову структуру населення регіону. При цьому він іронічно зауважував, що польський магнат не уявляв держави без трьох станів – патера, єврея, холопа:

«Патер турбувався про його совість і про майбутнє життя, єврей і холоп турбувалися про те, щоб йому легко жилося в сьогоднішньому житті» [21].

У цей час перед царизмом постало питання вироблення політики щодо нових підданих, серед яких практично не було представників титульної нації – росіян. Крім того, не потрібно забувати, що скасування Гетьманщини, полково-сотенного устрою України, нищення Запорозької Січі, три поділи Речі Посполитої також мали на меті викорінення українського й польського національно-визвольного руху, русифікацію обох народів, які б були перетворені на поневолені етнічні групи [15]. Разом із тим варто зауважити, що полякам на Правобережжі, на відміну від українців, царським режимом відводилася все-таки виняткова роль: після інкорпорації цієї території польській та українській полонізованій шляхті, як зазначає П.-Р. Магочій, було негайно надано статус дворянства, тобто близько 260 тис. осіб стали дворянами [19, с. 322].

Після входження українських земель Речі Посполитої до складу Російської імперії, Правобережжя перетворилась на своєрідний регіон, у якому склалася відмінна від російської система державного управління, станово-корпоративна організація шляхти, свої правові норми. На додачу, цей регіон був слабо забезпечений управлінськими кадрами. Загальну картину ставлення місцевої російської адміністрації до використання польської шляхти, яка мала досвід державної служби в системі управління, надають підрахунки сучасного дослідника Г. Бондарчука, які показують, що на початку ХІХ ст. на Поділлі 40,9% чиновників були росіянами, 36,4% – українцями, як правило, зі східноукраїнських губерній, і 22,7% – поляками. Ця статистика не стосується виборних посад, зокрема, повітових суддів, засідателів Головного суду, співробітників поліцейних установ, які обиралися на Губернських дворянських зібраннях [21].

Зазнала трансформацій і станова система: законодавство Російської імперії визначало чотири головні стани – дворяни, духовенство, міські та сільські обивателі (селяни). Уже було сказано, що на цей час більшість

польського населення краю належала до шляхетського стану. У результаті, згідно з російським законодавством, представники цього стану були зрівняні в правах із російським дворянством. Однак попри високий правовий статус, переважна більшість польської шляхти не мала землі, і нерідко її економічне становище було не кращим, а інколи навіть і гіршим, ніж у міщан і державних селян [19, с. 322].

Виходячи з майнового стану, шляхту можна розділити на три групи: велику, середню та дрібну. До нечисельної групи великої шляхти належало кілька десятків магнатських родів, які сконцентрували у своїх руках величезні земельні та людські ресурси, обіймали впливові посади ще в урядах Речі Посполитої. Із приєднанням краю до Російської імперії ситуація не змінилася. Зокрема, на початку XIX ст. родові Браницьких тут належало 69 населених пунктів, Потоцьким – 650, Оссолінські управляли Хмільницьким староством, Жевуські – Новокостянтинівським, Чарторийські – 165 селищами в Меджибізькому, Зіньківському, Старосинявському повітах Поділля тощо. Середня шляхта, яку називали фільварковою, або помісною, складалася зі значно більшої кількості родів, проте їх маєтки та впливи були значно меншими і, як правило, мали тільки місцеве значення. Найчисельнішу групу становила дрібна (часткова, чиншова, загорова, загонова) шляхта. Найбідніший прошарок цієї групи становила голота й брукова шляхта [21].

На кількісне співвідношення цих груп яскраво вказують такі дані: у 1812 р. у Київській губернії мешкало 43,5 тис. польської шляхти (це майже у 4 рази більше, ніж російського й зросійщеного українського дворянства), але серед них тільки 300 (0,7% від загальної кількості) мали землю, решта – безземельна шляхта, що жила за рахунок «служби». Чиншова безземельна шляхта переважала й в інших регіонах Південно-Західного краю. Так, у повітовому місті Літин Подільської губернії на початку XIX ст. було 86 осіб шляхетського стану (усі чиншові), у містечку Янів Літинського повіту проживало 7 осіб помісної шляхти, 36 – чиншової і 57 – службової, у

містечку Межирів нараховувалося 20 представників чиншової шляхти й 6 – службової, у Старій Синяві – відповідно, 77 і 32 [21].

Як наслідок, справжніми представниками еліти Правобережжя можна вважати лише 30 тис. шляхтичів, які завдяки своєму спадковому статусу та достатній кількості земельних володінь мали право голосу на дворянських зборах. Водночас ця порівняно нечисленна група володіла чималою кількістю привілеїв. Шляхтичі передавали в спадок титули та маєтки, мали повний контроль над місцевими селянами, їм була підпорядкована адміністрація, суди та школи Правобережжя, які залишалися польськими [19, с. 322].

Потрібно зазначити, що з втратою держави в історії поляків розпочався тривалий період боротьби за власне національне самоствердження. Причому, шляхетські амбіції не дозволяли полякам мислити про відновлення своєї держави інакше як тільки в кордонах «до розборових», а отже, неодмінно включаючи до її складу українське Правобережжя.

Таким чином, навіть і після трагічних для Речі Посполитої подій другої половини XVIII ст. можна говорити про збереження соціальної й ментальної самобутності шляхти, що дозволило їй згодом виношувати плани щодо відновлення втраченої державності. Особливу роль за таких умов відіграла насамперед римо-католицька церква: вона підтримувала й мобілізувала інтелектуальну й соціальну еліту навіть після невдач у конспіративній та політичній діяльності, – хоча й сама на рівні ієрархії зазнала чималих втрат. Упродовж майже століття російська влада спочатку ліквідувала римо-католицькі дієцезії, а всіх католиків на схід від Царства Польського було підпорядковано єдиній архидієцезії з центром у Могильові. Однак у місцевих парафіях польська мова продовжувала вживатися й функціонувати як головний засіб збереження польської ідентичності на Правобережжі. У результаті, українське Правобережжя, як й інші губернії, розташовані на північ від Наддніпрянської України – Віленська, Гродненська, Вітебська,

Могильовська, Мінська, – залишалося бастионом польських національних почуттів [19, с. 322].

Крім того, мережа комунікацій була повністю польськомовною. Система шкільництва, де навчалися сини місцевих шляхтичів, мова правочинства та офіційних установ, а також різних політичних організацій була польською [1]. Що стосується освіти, то тут потрібно віддати належне Адаму Чарторийському, що протягом 1803 – 1824 рр. був куратором «шкіл» у «польських» губерніях Російської імперії й мав відносну свободу дій в управлінні освітою. У результаті, польський університет у Вільні та ліцей у Кременці зберігали й поширювали польську культуру серед молодого покоління. Відповідно, польська шляхта не русифікувалася. А в регіоні мешкало чимало польських патріотів, які вступали до різних підпільних організацій і товариств, таких як відділення Товариства об'єднаних слов'ян (1823) та Південне товариство (1821). І лише після Січневого повстання ситуація змінилася: державні й соціально-політичні структури перейшли на російську мову, було здійснено низку арештів серед національно свідомих поляків і прихильників та учасників антиросійського виступу, а матеріальний добробут шляхти й магнатів суттєво погіршився.

Таким чином, сепаратизм шляхти, колонізація регіону німецькими й чеськими переселенцями, утиски та дискримінації російським самодержавством єврейського населення перетворили регіон Правобережжя в зону перманентно підвищеної напруги, що вимагало від царизму особливої уваги й низки ефективних заходів [12]. Однак можна говорити про те, що внутрішня політика уряду царської Росії на початку XIX ст., що базувалася на своєрідному політичному симбіозі – встановлення контролю над політичним життям приєднаних від Речі Посполитої територій й здобуття прихильності багатій польської шляхти – зазнала поразки. Окрім інших, причина цього, як вважає Ю. Ніколенко, крилася й у неврахуванні царським урядом усіх особливостей цих земель [20], адже, не зважаючи на зменшення чисельності поляків, втрату частиною з них деяких ознак національної

ідентичності, стирання багатьох етнічних особливостей і відмінностей в організації побуту, українська полонія продовжувала утримувати класичні ознаки історично сформованої національної меншини як сталої громади [15].

Отже, навіть і після завершення поділу території Речі Посполитої між провідними європейськими країнами в 1795 р. Правобережна Україна, що увійшла до складу Російської імперії, і надалі залишалася поліетнічним краєм зі значним впливом польської шляхти. Суттєвим наслідком інкорпорації українських правобережних територій стали зміни в адміністративному поділі губерній і в соціальній структурі населення. І хоча станове російське законодавство було погано розроблене й не давало чітких юридичних визначень усім існуючим категоріям населення, а соціальна структура суспільства була нечіткою й розпливчастою, це не завадило поступовій уніфікації законодавства й адаптації існуючого стану речей до російських реалій, що фактично зумовило ліквідацію шляхетського стану, на заміну котрому прийшов дворянський. У першу чергу це стосувалося заможної польської шляхетської верхівки, що була зрівняна в правах із російськими дворянами. Шляхта, маючи давні традиції корпоративної організації – сеймикування та при можливості «консервуючи їх», усе ж змушена була пристосовуватись до моделі російського дворянського самоврядування. Однак попри всі потуги царської політики, спрямовані на «соціальну асиміляцію» правобережної шляхти з російським дворянством та денаціоналізацію, місцева еліта залишалася опозиційною не тільки до самодержавного уряду, але й щодо російського дворянства. Успереч декласації та утискам у національно-культурній і церковно-релігійній сфері, до кінця XIX ст. вона й надалі відігравала домінуючу роль у соціально-економічних процесах, чому сприяла консолідуюча роль католицької церкви й польськомовна освіта, котра живила польський національно-визвольний рух справжніми патріотами, які й взяли зброю до рук під час антиросійського Січневого повстання 1830 – 1831 рр.

Список використаних джерел

1. Балушок В. Поляки українського Правобережжя: до проблеми асиміляції / Василь Балушок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etnolog.org.ua>
2. Барвінок О.В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1893 – 1917 рр.) / О. В. Барвінок / Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / О. В. Барвінок. – Миколаїв, 2014. – 19 с.
3. Бармак М.В. Органи управління Київською, Подільською та Волинською губерніями Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / М. В. Бармак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – С. 18 – 24.
4. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2007. – 512 с.
5. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863 – 1914 : Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Переклад на українську Зої Борисюк / Д. Бовуа – Київ : Критика, 1998. – 334с.
6. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793 – 1914) / Авторизованный перевод с французского Марии Крисань / Д. Бовуа. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
7. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793 – 1830 рр. / Переклад з французької Зої Борисюк / Бовуа Д. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
8. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863) / Д. Бовуа. – К., 1996.

9. Бойко Д. Роль національної ментальності в житті суспільств / Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/history/boyko_iu/chapter19/1910.htm О. Д. Бойко
10. Войтенко Ю. М. Становище шляхти на Правобережній Україні за правління Олександра I (1801 – 1825 рр.) / Ю. М. Войтенко // Наукові записки з української історії : Збірник наукових статей. – Вип. 18. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 41 – 45.
11. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л. Е. Горизонтов. – М. : Индрик, 1999. – 272 с.
12. Земський Ю. Особливості генези польського націоналізму в правобережній Україні середини XIX ст. / Ю. Земський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2009/3-4/Zemskiy.pdf>
13. Зовнішня міграція — головна причина наявності етнічно неукраїнської людності в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/zovnishnya_migratsiya__golovna_prichina_nayavnosti_etnichno_neukrayinskoji_lyudnosti_v_suchasniy_ukr.html
14. Казначєєва Л. М. Волинське дворянське зібрання (1796 – 1917): функції, структура, участь у системі органів влади / Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Л. М. Казначєєва. – К., 2008. – 19 с.
15. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О.Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. — 508 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// elibrary.npu.edu.ua/bscatalog/download/pwTqCWHmYGy2](http://elibrary.npu.edu.ua/bscatalog/download/pwTqCWHmYGy2)
16. Кривошея І. І. Польські аристократи Потоцькі (герб «Пилява») в дзеркалі щоденників та мемуарів російської еліти / І. І. Кривошея // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип.25. – С. 7 – 19.

17. Кривошея І. І., Кривошея Ір. І. До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в Російській імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея, Ір. І. Кривошея // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 16. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2004. – С. 82 – 91.
18. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Вид. 2-ге. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2007. – 448 с.
19. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій. – Ужгород : Вид-во В. Подяка, 2012. – 794 с.
20. Ніколенко Ю. Політика російського царизму в галузі освіти шляхетства Правобережної України в першій третині XIX ст. / Ю. Ніколаєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Nikolenko_Yurii/
21. Поліщук Юрій Етносоціальні трансформації на Правобережжі України наприкінці XVIII – на початку XX століття / Юрій Поліщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_74/polischuk_etnosotsialni.pdf
22. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз. – Варшава, 1999. – 249 с.
23. Свербигуз В. Шляхетська бесіда / В. Свербигуз. – К., 2000. – 32 с.
24. Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди / Є. Чернецький. – Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2007. – 176 с.
25. Чернецький Є. Шляхта Правобережної України в кін. XVIII – I пол. XIX ст. / Є. Чернецький // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. 1. – Біла Церква, 2001. – С. 25 – 47.

26. Шандра В. С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В. С. Шандра. – К., 1998. – 75 с.
27. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В. С. Шандра. – К., 2005. – 427 с.
28. Шандра В. С. Про призначення адміністративно-територіальних реформ у Російській імперії / В. С. Шандра // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск XII. – Київ : НАН, Інститут історії України, 2006. – С. 24 – 38.
29. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія / Н. О. Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.

1. Balushok V. Polyaky` ukrayins`kogo Pravoberezhzhya: do problemy` asy`milyaciyi / Vasy`l` Balushok [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : <http://www.etnolog.org.ua>
2. Barvinok O.V. Dvoryany` Podil`s`koyi guberniyi v organax derzhavnogo upravlinnya ta stanovogo samovryaduvannya regionu (1893 – 1917 rr.) / O. V. Barvinok / Avtoref. dy`s. ... kand. ist. nauk: specz. 07.00.01. «Istoriya Ukrayiny» / O. V. Barvinok. – My`kolayiv, 2014. – 19 s.
3. Barmak M.V. Organy` upravlinnya Ky`yivs`koyu, Podil`s`koyu ta Voly`ns`koyu guberniyamy` Rosijs`koyi imperiyi napry`kinci XVIII – v pershij polovy`ni XIX st. / M. V. Barmak // Naukovi zapy`sky` Ternopil`s`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Volody`my`ra Gnatyuka. Seriya : Istoriya / Za zag. red. prof. M. M. Aleksiyevcya. – Vy`p. 3. – Ternopil` : Vy`d-vo TNPU im. V.Gnatyuka, 2005. – S. 18 – 24.
4. Barmak M.V. Formuvannya vladny`x insty`tucij Rosijs`koyi imperiyi na Pravoberezhnij Ukrayini (kinecz` XVIII – persha polovy`na XIX st.) / M. V. Barmak. – Ternopil` : Vy`davny`cztvo Aston, 2007. – 512 s.

5. Bovua D. By`тва za zemlyu v Ukrayini 1863 – 1914 : Polyaky` v socio-
etnichny`x konfliktax / Pereklad na ukrayins`ku Zoyi Bory`syuk / D. Bovua –
Ky`yiv : Kry`ty`ka, 1998. – 334s.
6. Bovua D. Gordy`ev uzel Rossy`jskoj y`mpery`y` : Vlast`, shlyaxta y` narod
na Pravoberezhnoj Ukray`ne (1793 – 1914) / Avtory`zovannyj perevod s
francuzskogo Mary`y` Kry`san` / D. Bovua. – M. : Novoe ly`teraturnoe
obozreny`e, 2011. – 1008 s.
7. Bovua D. Rosijs`ka vlada i pol`s`ka shlyaxta v Ukrayini 1793 – 1830 rr. /
Pereklad z francuz`koyi Zoyi Bory`syuk / Bovua D. – L`viv : Kal`variya, 2007. –
296 s.
8. Bovua D. Shlyaxy`ch, kripak i revizor. Pol`s`ka shlyaxta mizh czary`zmom
ta ukrayins`ky`my` masamy` (1831 – 1863) / D. Bovua. – K., 1996.
9. Vojtenko Yu. M. Stanovy`shhe shlyaxy` na Pravoberezhnij Ukrayini za
pravlinnya Oleksandra I (1801 – 1825 rr.) / Yu. M. Vojtenko // Naukovi zapy`sky`
z ukrayins`koyi istoriyi : Zbirny`k naukovy`x statej. – Vy`p. 18. – Ternopil` :
Vy`davny`cztvo Aston, 2006. – S. 41 – 45.
10. Vojtenko Yu.M. Xaraktery`sty`ka organiv vy`konavchoyi ta sudovoyi vlady`
na Pravoberezhnij Ukrayini za pravlinnya Katery`ny` II (1793 – 1796 rr.) / Yu. M.
Vojtenko // Chasopy`s ukrayins`koyi istoriyi / Za red. doktora istory`chny`x nauk,
profesora A. P. Koczura. – Vy`p. 7.– K., 2007 – S. 33 – 36.
11. Gory`zontov L. E. Paradoksy y`mperskoj poly`ty`ky` : polyaky` v Rossy`y`
y` rusky`e v Pol`s`he (XIX – nachalo XX v.) / L. E. Gory`zontov. – M. : Y`ndry`k,
1999. – 272 s.
12. Zems`ky`j Yu. Osobly`vosti genezy` pol`s`kogo nacionalizmu v
pravoberezhnij Ukrayini seredy`ny` XIX st. / Yu. Zems`ky`j [Elektronny`j resurs].
– Rezhy`m dostupu: <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2009/3-4/Zemskiy.pdf>
13. Zovnishnya migraciya — golovna pry`chy`na nayavnosti etnichno
neukrayins`koyi lyudnosti v suchasnij Ukrayini [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m
dostupu :

http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/zovnishnya_migratsiya__golovna_prichina_nayavnosti_etnichno_neukrayinskoyi_lyudnosti_v_suchasniy_ukr.html

14. Kaznacheyeva L. M. Voly`ns`ke dvoryans`ke zibrannya (1796 – 1917): funkciyi, struktura, uchast` u sy`stemi organiv vlady` / Avtoref. dy`s. ... kand. ist. nauk: specz. 07.00.01. «Istoriya Ukrayiny`» / L. M. Kaznacheyeva. – K., 2008. – 19 s.

15. Kalakura O.Ya. Polyaky` v etnopolity`chny`x procesax na zemlyax Ukrayiny` u XX stolitti / O.Ya. Kalakura. – K.: Znannya Ukrayiny`, 2007. — 508 s. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : [http:// elibr.npu.edu.ua/bscatalog/download/pwTqCWHmYGy2](http://elibr.npu.edu.ua/bscatalog/download/pwTqCWHmYGy2)

16. Kry`vosheya I. I. Pol`s`ki ary`stokraty` Potocz`ki (gerb «Py`lyava») v dzerkali shhodenny`kiv ta memuariv rosijs`koyi elity` / I. I. Kry`vosheya // Gileya (naukovy`j visny`k) : Zbirny`k naukovy`x pracz` / Gol. red. V. M. Vashkevych. – K., 2009. – Vy`p.25. – S. 7 – 19.

17. Kry`vosheya I. I., Kry`vosheya Ir. I. Do py`tannya pro inkorporaciyu ta yury`dy`chnu legity`maciyu shlyaxty` Pravoberezhnoyi Ukrayiny` v Rosijs`kij imperiyi (kinecz` XVIII – persha polovy`na XIX st.) / I. I. Kry`vosheya, Ir. I. Kry`vosheya // Pivdenny`j arxiv: Zbirny`k naukovy`x pracz`. Istory`chni nauky`. – Vy`pusk 16. – Xerson : Vy`davny`cztvo XDU, 2004. – S. 82 – 91.

18. Ly`senko S., Chernecz`ky`j Ye. Pravoberezhna shlyaxta (kinecz` XVIII – persha polovy`na XIX st.). Spy`sok shlyaxty` Voly`ns`koyi, Ky`yivs`koyi ta Podil`s`koyi gubernij, dvoryans`ki prava yakoyi perezvir`la Central`na revizijna komisiya / S. Ly`senko, Ye. Chernecz`ky`j. – Vy`d. 2-ge. – Bila Cerkva : Vy`d. O. V. Pshonkivs`ky`j, 2007. – 448 s.

19. Magochij P.-R. Ukrayina. Istoriya yiyi zemel` ta narodiv / Pavlo-Robert Magochij. – Uzhgorod : Vy`d-vo V. Podyaka, 2012. – 794 s.

20. Nikolenko Yu. Polity`ka rosijs`kogo czary`zmu v galuzi osvity` shlyaxetstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny` v pershij trety`ni XIX st. / Yu. Nikolayenko [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : http://shron.chtyvo.org.ua/Nikolenko_Yurii/

21. Polishhuk Yuriy Etnosocial`ni transformaciyi na Pravoberezhzhi Ukrayiny` napry`kinci XVIII – na pochatku XX stolittya / Yuriy Polishhuk [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_74/polischuk_etnosotsialni.pdf
22. Sverby`guz V. Starosvits`ke panstvo / V. Sverby`guz. – Varshava, 1999. – 249 s.
23. Sverby`guz V. Shlyaxets`ka besida / V. Sverby`guz. – K., 2000. – 32 s.
24. Chernenetz`ky`j Ye. Pravoberezhna shlyaxta za rosijs`kogo panuvannya (kinecz` XVIII – pochatok XX st.). Dzherela, struktura stanu, rody` / Ye. Chernenetz`ky`j. – Bila Cerkva: Vy`d. O.V. Pshonkivs`ky`j, 2007. – 176 s.
25. Chernenetz`ky`j Ye. Shlyaxta Pravoberezhnoyi Ukrayiny` v kin. XVIII – I pol. XIX st. / Ye. Chernenetz`ky`j // Genealogichni zapy`sky` Ukrayins`kogo geral`dy`chnogo tovary`stva. – Vy`p. 1. – Bila Cerkva, 2001. – S. 25 – 47.
26. Shandra V. S. Administraty`vni ustanovy` Pravoberezhnoyi Ukrayiny` kincya XVIII – pochatku XX st. v rosijs`komu zakonodavstvi: dzhereloznavchy`j anality`chny`j oglyad / V. S. Shandra. – K., 1998. – 75 s.
27. Shandra V. S. General-gubernatorstva v Ukrayini: XIX – pochatok XX st. / V. S. Shandra. – K., 2005. – 427 s.
28. Shandra V. S. Pro pry`znachennya administraty`vno-tery`torial`ny`x reform u Rosijs`kij imperiyi / V. S. Shandra // Problemy` istoriyi Ukrayiny` XIX – pochatku XX st. – Vy`pusk XII. – Ky`yiv : NAN, Insty`tut istoriyi Ukrayiny`, 2006. – S. 24 – 38.
29. Shherbak N. O. Nacional`ne py`tannya v polity`ci czary`zmu na Pravoberezhnij Ukrayini (kinecz` XVIII – pochatok XX stolittya): Monografiya / N. O. Shherbak. – K. : PCz «Ry`zografika», 2005. – 616 s.

Ментальные императивы социальной самобытности шляхты (кон. XVIII – нач. XIX в.).

В статье рассмотрены вопросы сохранения ментальности польской шляхты – ведущей богатой версты населения украинского Приднепровья – при условии изменения ее имущественного и социального статуса в связи с

вхождением Правобережной Украины в состав Российской империи после разделов Речи Посполитой во второй половине XVIII в. Также указано на использованные российскими властями способы и методы, направленные на деклассацию и денационализацию поляков. Кроме того, определено роль и значение католической церкви и образовательных учреждений в борьбе против русификации польского населения в целом и польской шляхты в частности.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Российская империя, Надднепрянская Украина, шляхта, ментальность, социальная самобытность.

Mental imperatives of social identity of nobility.

(late. XVIII – early XIX century).

Ethnic and ethnosocial palette Right-Bank Ukraine late. XVIII – early XIX century was forming over a long period primarily as a result of immigration, migration, ethnic and demographic processes that change biosocial structure of Ukrainian lands. The trend and intensity of these processes depend on geopolitical changes, economic crises, military campaigns, discriminatory domestic policy of those countries that incorporated Ukrainian territory.

Moreover, among the priority issues ethnopolitological and historical researches on national minority who inhabited the territory of the Right Bank, the leading role belongs of course to the Polish ethnic group, which historically was defined. However, exactly in definite chronological period there significant changes occurred, it was the first division of the Rech Pospolita and the entrance of Upper-Dnieper Ukraine into the Russian Empire, which could not affect the situation of the Polish nobility.

In this regard, our is aim to find out whether property and social status of nobilit changed in new political conditions; to identify the absence or presence of mental imperatives in the minds of the dominant population of Upper-Dnieper territory; to point out the ways and methods of declasation and denationalization

of Poles and Russian authorities; to emphasize the role and importance of the Catholic Church and educational institutions in the fight against the Russification of the Polish population in general and the Polish nobility in particular.

In terms of studying the history of Right-bank Ukraine, especially concerning the Polish nobility, should be noticed both domestic and foreign researchers: D. Bovua, M. Barmak, V. Shandra, Yu. Voitenko, Irina and Igor Kryvosheia, N. Shcherbak, V. Sverbyhuza, S. Lysenko, Ye. Chernetskyi, Yu. Polishchuk, O. Kalakut, V. Balushka, the Yu. Zemskoi, L. Horizontova, V. Kaznachyeyev, O. Barvinok and others. At the same mental imperatives of Polish nobility in the context of social and property transformation against the backdrop of the Right Bank annexation by the Russian Empire and planting there their own management remain poorly understood, which define the need in our investigation and actuality of the proposed article.

After completing the division of the territory of the Rich Pospolita between three leading European countries in 1795 Right-Bank Ukraine, which became a part of the Russian Empire and remained multi-ethnic land with significant influence of the Polish nobility. An important result of the incorporation of the Right-bank Ukrainian territories were changes in the administrative division of the provinces and in the social structure of the population. Although estates Russian legislation was poorly designed and did not give clear juridical definitions to all existing categories of the population and social structure of the society was unclear and vague, it does not prevent the gradual unification of legislation and adaptation the status quo to Russian realities that actually caused the elimination of noble status, which came to replace nobility. Firstly it concerned wealthy Polish aristocratic elite that had equal rights with Russian nobles. Gentry, having a long tradition of corporate organization still had to adapt to the model of Russian aristocratic self-government.

The internal policy of the royal Russian government in the early XIX century, based on original political symbiosis – establishment of the control over the political life annexed out of Poland territories and gaining favor of the rich

Polish nobility - has failed. Besides others, the reason is covered in the king's government of neglecting all the peculiarities of these lands.

Despite of all attempts of imperial policy aimed at "social assimilation" of Right Bank nobility with the Russian nobility and denationalization, local elite remained in opposition not only to the autocratic government, but also on the Russian nobility, was on separatist positions. Despite of declassation and oppression in the national cultural and church-religious sphere, by the end of the XIX century which were still playing a dominant role in the socio-economic processes, which contributed much to consolidating the role of the Catholic Church and Polish-education, which fed the Polish national liberation movement of true patriots who took arms in their hands during the anti-Russian January Uprising in 1830 – 1831.